

ЕКОСИСТЕМИ И ПЕЈЗАЖИ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА ДУРМИТОР

UDC: 712.23 (497.16)(234.42)

Ђорђе Мињевић¹

ПРИРОДНИ ПЕЈЗАЖИ ДУРМИТОРА

-прилаз типизацији-

Кључне речи: пејзаж, антропогенни пејзаж, агрокомплекс, карстни пејзаж

Key Words: Landscape, Antropogenic landscape, Agrokomplex, Karst landscape

Дурмиторски пејзаж представља изузетну и непоновљиву целину композиције разнородних природних елеманата, међусобно складно повезаних и уграђених, чиме је, као естетски критеријум, представљао основу за укључивање Националног парка "Дурмитор" у Листу свјетске природне и културне баштине (1980. године).

УВОД

У нашој, а нити у страниј литератури не наилазимо на радове који би дали цјеловиту анализу генезе, структура, карактеристика или типологије пејзажа. Међутим, о многим елементима и појавама који су условили или су саставни дијелови данашњег пејзажа постоји значајна грађа, у првом реду, геолошких, климатолошких, флористичких, историјских и других услова и карактеристика. Скоро да нема рада о Дурмитору да није макар узгред указано на љепоте и квалитете природе те неопходност неог квалитета и заштите. Знатан број домаћих и страних научника, указујући на сложеност, квалитет и разноврсност природних феномена, изразили су интересе за истраживања у многим гранама природних наука. Оскудицу изучености и систематизације дурмиторског пејзажа надокнађивала је, донекле, публицистика туристичког карактера (водичи, написи, чланци) која је одиграла значајну улогу.

ДЕФИНИЦИЈА

Да би се што брже и прецизније одредили према питањима која се тичу суштине дурмиторског пејзажа морамо поћи од дефиниције самог појма пејзажа. У пољском језику, односно литератури, сусрећемо назив "krajobraz", који је произашао из појма "геокомплекс" или њемачког, у литератури веома распрострањеног и одомаћеног "landschaft" (1). "Krajobraz" се у преводу као "крајолик" одомаћио на југословенском подручју, посебно у Хрватској и Словенији. У англосаксонском говорном подручју као "landscape" може се превести као "слика" или "изглед земље". На нашем говорном подручју је највише у употреби "пејзаж" што је преузето из француског језика ("paysage"). Сви ови термини могу се по правилу превести на наш језик као "изглед предјела", "слика предјела" или као "крајолик".

Под појмом "пејзаж", уствари, подразумевамо изглед предјела или простора у цјелокупности компоненти које га изграђују у одређеним границама односно оквирима. Под природним пејзажом подразумевају се двије основне категорије: територијални и акваторијални пејзаж. Према А. Арманду "ландшарт" је синоним територијалног или акваторијалног комплекса (1).

По изгледу и структури можемо разликовати једнотипне или једнообразне и више или мање сложене пејзаже. Разнообразност зависи од броја и врсте градивних компоненти, начина слагања, колористичких особености, међусобне повезаности и условљености. Једнотипне пејзаже обично сусрећемо као само ливадске, шумске или стјеновите комплексе а сложене као композицију ових и дрегих компоненти.

ГЕНЕТСКИ ЧИНИОЦИ ОБЛИКОВАЊА ПЕЈЗАЖА ДУРМИТОРА

Дурмиторски природни пејзажи представљају се типовима територијалних пејзажа, најчешће веома сложених али у појединим секвенцама и са елементима једнозначности (шумски, ливадски или стјеновити комплекси).

Прије преласка на разматрање природног пејзажа Дурмитора ваља поменути и његов генетско историјски контекст, са становишта дјеловања развоја на данашњи изглед и структуру. У ери настанка веначних планина Динарида, ери великих тектонских поремећаја, када су настала расиједа, уздицања, набирања или навлачења велике дурмиторске крљушти (3) створена је морфолошка конструкција пејзажа. Присуством, измијешаношћу и инверзним положајем стијенских маса различите старости и поријекла (кречњаци, вулканске и метаморфне стијене као и други седименти) створена је градивна основа садашњег сложеног и шареноликог пејзажа. Климатски и атмосферски услови у разним периодима погодовали су физичким и хемијским процесима који су дограђивали његову форму и изглед. Коначна морфологија пејзажа обликована је у ери глацијације која се упечатљиво манифестује на масиву, кањонским долинама и језерској површи. Свака ера у развоју земљине коре оставила је видне трагове, па би била, за наука, веома интересантна реконструкција некадашњег пејзажа, што би спадало у подручје историјске геологије, палеонтологије, палеогеографије и других научних дисциплина. Ми ћемо се бавити актуелним пејзажом као крајњим производом утицаја свих чинилаца на његовом сложеном развојном путу као и његовом појавом, коју доживљавамо.

ФИЗИОГРАФСКА ТИПИЗАЦИЈА ПЕЈЗАЖА ДУРМИТОРА

За обликовање пејзажа Дурмитора у данашњем изгледу били су потребни природни чиниоци, који су дугорочно владали овим простором, а у најновије вријеме и човјек. Стога би прву подјелу, иако у недовољно јасно издиференцираним критеријумима и границама, могли означити као:

1. Природни пејзаж
2. Антропогени пејзаж или пејзаж под антропогеним упливом.

1) **Природни пејзажи** су карактеристични за највећи дио територије Дурмитора. Захвата комплексе цјелокупног масива, кањонске долине, највећи дио пивске и језерске површи. Апсолутно доминира целокупним простором као и ширим простором ван граница Националног парка. Према преовлађујућим компонентама које му дају основни карактер можемо га сврстати у следеће категорије:

а) **Стјеновити пејзажни комплекси** су својствени за потпуно огољеле врхове, стјеновите вертикалне стране распрострањене у масиву и кањонима односно њиховим ободом;

б) **Ливадско-травнати пејзажни комплекси** представљају зантан дио пејзажа покривеног густом травом, коју захватају, простране долове, лица, увале у масиву као и знатне дијелове Пивске и Језерске површи. Травнати комплекси на заравњеним површинама љети постају ливаде- косанице које и чине дио променљивог пејзажа у овој категорији;

ц) **Шумски пејсажни комплекси** захватају значајне просторе подгорја и пригорја на источној, Милогору и Борје на западној страни масива, Тепца и шумовите стране кањона: Таре, Комарнице, Драге и Сушице;

д) **Акваторијални пејзажни комплекси** чине водене површине језера и текућица. Значајнији су као композитни дјелови околног пејзажа него ли као самостални односно издвојени комплекси.

е) **Мјешовити пејзажни комплекси** захватају оне просторе гдје су измијешани елементи напријед наведених категорија као што су дјелови масива са клековином, дјелови кањона или Пивске површи дјелимично обрасло шикаром односно ситногорицом или другачије композиције као што су: комплекс Јаворја, тарско и сушко борје у кршу и сл.

2) **Антропогени пејзаж** у правом смислу речи као чисто издвојена категорија осим насеља Жабљак не постоји пошто је природни пејзаж доминантан. У њега се уклапа или боље рећи уклињује дио пејзажа антропогеног поријекла. Може се говорити о пејзажу под антропогеним упливом а никако о чисто антропогеном пејзажу. Ова врста пејзажа може се подијелити на следеће категорије:

а) **Комплекси пејзажа насељених места** обухвају сва насеља на платоима у подгорјима и кањонима Националног парка. Насеља су обично разбијеног типа, почев од самог Жабљака, као једином згуснутом структурном центру; преко мање или више раштрканих насеља до најчешће малих скупина или појединачних објеката. Највећи дио ове категорије добро је уклопљена у природни пејзаж, док се то не може рећи и за неке дјелове Жабљака који су ванплански изграђени. Насеља источне падине масива складно се уклапају у подгорину и чине извјесно обогаћење природног пејзажа овом компонентом.

б) **Комплекси техничког пејзажа** захватају просторе у којима је присутна инфраструктура као што су саобраћајнице, енергетски преносни системи, индустрија и др. Ова категорија није довољно развијена али њено недовољно планско регулисање представља одређено пејзажно (заграђење) нарушавање нарочито видљивим вођењем електричних и телефонских прикључака према раштрканим објектима на широком простору дурмиторске површине (далеководи, нисконапонска мрежа, жичаре и сл.).

ц) **Агрокомплекси** заузимају култивисане површине у атарима насеља и на осталим зиратним земљиштима у ограниченом обиму. Нарочито су заступљени на нижим кањонским алувијалним теренима у Добриловани, Тепцима и Ђурђевића Тари. Ливаде косанице, које нијесу вјештачки ђубрене, неби се могле сврстати у овај комплекс пошто се годишње обнављају у истом флористичком саставу.

Утицај антропогених фактора на стање природног пејзажа је све интензивнији. Аутохтони природни пејзаж се перманентно мијења. Крајњи резултат промијена је његово смањивање и деградација.

Смањивање природног пејзажа а тиме и његова деградација се одвија сјечом шума ради коришћења техничког дрвета, паљевинама ради проширења пашњака и ливада, а доскора и коришћења кривуљ-бора ради смоларења. Све ове радње подстичу ерозију земљишта која разарајуће дјелује на аутентичност природног пејзажа.

Пашарење је веома присутно у Националном парку и представља један од значајнијих узрочника промјена у деградацији пејзажа. То се очитује у огољавању земљишта и његовом површинском "капиларном" браздању, које изазивају ерозију ионако танког слоја земљишта на закошеним теренима сувата. Поред тога, уништавају се или проређују ријетке и ендемске флористичке врсте, као изузетне вриједности и одлика ових простора. И поред снажних утицаја које врши на промјене природног пејзажа, човјек је, као природно биће са свим својим творевинама, саставни дио природе и природног пејзажа. У дурмиторском пејзажу, као природном добру Свјетске природне баштине, активности човјека морају бити ограничене односно сведене у оне релације којим се неће нарушавати еколошка равнотежа.

ГЕНЕТСКИ ТИПОВИ ПЕЈЗАЖА

Генетска структура дурмиторске територије опредељује у основи типологију његовог пејзажа. Простор Дурмитора у ширем смислу изграђују стијенске масе различите старости и састава. Према радовима Ј. Цвијића (5) и З. Бешића(3) претежно односно највећи део изграђују моћни спрудни кречњаци, мезозојске старости. Будући да супстрат дурмиторског пејзажа углавном чине кречњаци и да су у свим просторима доминантно присутни, скоро у свим својим појавним облицима, то се у типолошком погледу и подјели може говорити о карстном пејзажу².

2

Карстни пејзаж: Према В.Б. Михну (9) "карст има сложен и шрајан развој и представља само по себи свеукупну физичко географску појаву у чијој основи ехемијски процес расиварања горњих слојева и геолошких процеса расиварања и одношења расивореног материјала (10) под дејством карстних процеса формирају се карстни ландшафтни пејзажи".

КАРСТНИ ПЕЈЗАЖ

Карстни пејзаж карактерише распаднутост површинских слојева кречњака, огољеност југу експонираног и нагнутог терена, у већој мјери покривеност и заvlaженост сјеверних експозиција и др. Ове одлике су нарочито изражене у висински издифернцираном дурмиторском пејзажу. Јужне стране масива су огољене и прекривене суватима на веома танком слоју кречњачког земљишта. Сјеверне сасјењене стране су у горњем и средњем појасу прекривене, већим или мањим дјелом, кривуљбором док су ниже позиције са дебљим земљиштима више заvlaжене и прекривене високим шумама. Из овог правила изузимају се вертикалне стијенске стране звана "платна" које су огољене и на сјеверним експозицијама (Шљеме, Савин Кук и др.).

Класификација карстних пејзажа је отежана због сложености структуре природног комплекса и његових компоненти као и због њихове разноврсности и међусобне повезаности. Према истом аутору (9) при типизацији карстног пејзажа треба имати у виду неколико типова:

- а) тип карстне фације,
- б) тип карстног локалитета,
- ц) тип карстног предјела, и
- д) тип карстног ландшафта-пејзажа.

Посљедњи тип представља свеукупни крашки пејзаж који се затим може подјелити у неколико категорија као што су: обнажени или огољели, закривени или покривени, покривени и подземни карстни пејзаж.

Покушаћемо да, уз могуће непрецизности због недостатка темељитијег проучавања дурмиторског пејзажа, идентификујемо у појединим случајевима ове типолошке категорије, без претензије на потпуност, прецизнију издифернцираност и омеђавање.

а) Тип карстне фације представља основни (елементарни) пејзажни комплекс са једнотипним слагањем физичко-географских компоненти, морфолошки подешен једној форми карстног рељефа" (9). Као елеменат дурмиторског пејзажа јавља се, примјера ради, у форми јасних и свезих одрона вертикалних стијенских маса(платна), Савиног кука, Шљемена, Црвене греде, Бољских греда и многих других. Овај тип крашког пејзажа маркира вертикале стијенских маса, који су и најизразитији морфолошки просторни регулатор пејзажа и његове динамике. У композицији са осталим елементима, посебно зеленим подгорјем, долази максимално до изражаја.

б) Тип карстног локалитета представља нешто сложенији елеменат пејзажне структуре као закономјерни комплекс карстних фација, својствен заједничким формама рељефа". "Сусреће се у виду великих вртача, увала, падине, долова и других карстних форми рељефа обдарених морфолошком разноврдношћу и разноликости литологије, земљишта растиња и других физиографских компоненти" (8).

Овај тип се у конкретном пејзажу сусреће као композитни комплекс укупног пејзажа на површинама, у масиву, Великој Калици, Шкркама, Алишници, Тепцима и другдије.

ц) Тип карстног предјела представља још сложенији комплекс карстног пејзажа у коме су међусобно повезане генетске, литолошке и остале компоненте генетског или парагенетског основа. Јављају се као типични сложенији комплекси у склопу ширег пејзажа на свим просторним позицијама.

Такве комплексе запажамо скоро на цијелом дурмиторском простору о форми сложенијих пејзажних композиција као што су увале, долови и вртаче међусобно повезани са сипарима, литицама и различитим шумским и травнатим покривачем, те другим елементима. Ова категорија је типична за представу, поимање и доживљавање дурмиторског пејзажа.

Карстни пејзаж Дурмитора може се даље груписати у следеће категорије (9):

1.Огољели карстни пејзаж. Манифестује се у горњим дјеловима врхова Дурмитора, каменитим дијеловима масива и кањона као и свим осталим огољелим стијенским масама на ширем простору.

2.Закривени карстни пејзаж. Под овом категоријом подразумевамо оне кречњачке комплексе у простору који су прекривени суватима, травом те ниским и високим шумским растињем распрострањеним на широким просторима све три вертикалне поделе рељефа.

3.Покривени карстни пејзаж. Може се идентификовати као карстни пејзажни супстрат који је прекривен пјешчаном наносом, конгломератом и осталим седиментима који су другог генетског или парагенетског састава. То су обично карстне вртаче Пивске површи терасе Добриловине, Таре и Тепаца, алувијалног поријекла или Језерска површ под пијеском глацијалног поријекла.

4.Подземни карстни пејзаж. је недовољно истражен и присутан само у неким улазним дјеловима пећина. Може бити веома богат. Он сачињава до сада истражене и неистражене пећине и јаме у кањонима и масивима од којих треба поменути истражене јаме у Вјетреним брдима (8), Ледену пећину и видљиве а неистражене пећине кањона Таре. Предпоставља се да подземни токови понорница, који зракасто воде од масива према кањонима садрже богате и разноврсне подземне крастне пејзаже, сличне истраженим карстним пећинама широм земље.

ГЛАЦИЈАЛНИ ПЕЈЗАЖ

"Прије шестопедесет хиљада година Црна Гора је била највећим дијелом под ледом. Дурмитор у ширем смислу био је један од центара глацијације. Скупина дурмиторских гребена распоређена око највећег врха Боботовог кука, веома разбијана многим пространим и дубоким увалама, била је по-

годно мијесто да се развијају и сакупљају ледене масе" - наглашава З.Бешић у свом раду "Кратак преглед геологије и геоморфологије Дурмитора" (3).

Може се са сигурношћу тврдити да је глацијација поред тектонике, уз обилну помоћ атмосферских и климатских услова, дала печат дурмиторском пејзажу. Другим ријечима глацијално-морфолошки пејзаж представља једну од његових битних карактеристика. Глечери су се зракасто кретали од масива према речним долинама на све стране изузимајући већи дио Пивске површи, остављајући након повлачења све оне облике ледничко-морфолошког пејзажа који се сусрећу у изразито кречњачком простору.

Ледничко-морфолошки пејзаж Дурмитора можемо диференцирати у карактеристичне висински и морфолошки условљене скупине: масив, валови, пригорје и кањонске долине. Ове подјеле могу имати даљу диференцијацију према морфолошким типовима покривености пејзажа.

Масив чини примарни дио глацијално морфолошког пејзажа у коме доминирају врхови који опасују ледничке циркове различитих величина простора и пејзажних компоненти. Циркови су најзаступљенији облик пејзажа у масиву, кружног су облика, заравњени, "заглављени" каменити или затрављени, са локвама, језерима или без њих. Стране су им вертикалне или нагнуте, голе или са сипарима, делимично или више затрављене, у неким, као у Шкракама, дјелимично обрасле кековином (кривуљ бор).

Међу најизразитије циркове треба споменути: Шкрке, Велику Калицу, Локвице, Ломни до, Алишницу и др.

Моћни глечери су се често спајали на свом путу према речним долинама стварајући велике долове, који су данас затрављени или са каменим блоковима; представљају најчешће питоми дио драматичног глечерског пејзажа. Најраспрострањенији су на јужној страни Дурмитора Добри до и Тодоров до.

Глечерске долине су се формирале у наставку ледничких токова између циркова и речних долина. Карактеристике овог пејзажа су њихова велика сложеност и композитност укључујући скоро све или највећи дио елемената који творе дурмиторски пејзаж. Голи рубни елементи засипане стране покривене у горњим зонама субалпским и алпским растињем, а у доњем четинарским и црногоричним шумама. Најкарактеристичније су Алишничка долина која се преко Млинског потока спаја са долином Црног језера испод Међеда укључујући и језера у ледничким лонцима (Црно, Змијско, Барно и Мало). Ово је уједно најатрактивнији дио дурмиторског пејзажа од изузетног природног и туристичког значаја. Исто тако треба поменути Пошћенску долину са суватским покривачем и низом мањих глечерских језера; са више интересантних рељефних форми као што су Стожина (нунатак), Увита греда, које су глечери извајали у дурмиторском флишу.

У пејзажним комплексима масива, подгорја и долина, посредством глацијације, створени су природни елементи који су сами по себи и највеће пе-

јажне вредности. Такви су циркови, циркна језера, лонци, прагови, тавани, скакала, Ледена пећина, остатак ледника-Велики намет и др.

Подгорје - заравњени делови Језерске површи са једне и Пивска површ са друге стране чине основу или платформу горостасном масиву. Ледници су засули моренским материјалом "пржином"(3) источну и сјевероисточну страну дурмиторске површи стварајући повољне услове за хумизацију. На овом тлу су се развиле ливаде и моћни шумски комплекси претежно црно-горице (Жабљачки комплекси, Тмора, Тепца) са мноштвом језера (Вражје, Рибље, Говеђе) и бара са шеваринама на непропусним моренским наносима.

Кањонске долине су наставак ледничких валова гдје су отапањем ледника ријеке и продубљавале корито у раседима. Тара и Комарница су због различите старости и тврдоће стијена изградиле неколико проширења, у извесном смислу и правих амфитеатара, као што су Тепци и Ђурђевића Тара. Стога је пејзаж ових проширења постао разноврснији како у генетском тако и у покровном изразу, за разлику од једнообразнијег пејзажа кањонских пробојница Драге, Сушице и Вашкове ријеке.

СТРУКТУРНО - ТЕКТОНСКИ ПЕЈЗАЖ

Ледници су преобликовали тектонски пејзаж настао великим поремећајима уздицања вјеначних планина. Њихова активност се нарочито одвијала у цирковима, валовима и долинама. Међутим, остали вертикални тектонски комплекси који нијесу или су у незнатном облику били захваћени ледничким начином обликовања пејзажа. Такви скоро аутентични дијелови тектонског пејзажа су остали незахваћени интензивном глацијацијом па се јављају скоро на читавој територији масива и у кањонима. На њиховим вертикалним платнима на свезим ломовима могу се јасно уочавати генетске карактеристике земљине коре како у кречњачким фацијама, тако и стијенским масама другог састава. То су истовремено и најмаркантнији акценти у пејзажу Дурмитора: Бољске греде, вертикална лица Пруташа, Шљемена, Ђуровца, поједини дијелови у кањонима као и "шаре" наизменичних седимената Шарених пасова.

У овом тектонском пејзажу јављају се све оне геолошке појаве куриозитетног карактера које доприносе атрактивност пејзажа и његовом маркирању ради препознавања и орјентације у простору.

ФЛУВИЈАЛНИ ПЕЈЗАЖ

Флувијалне активности у разним периодима развоја, нарочито глацијалном и постглацијалном допринијели су стварању морфолошке и структурне основе данашњег пејзажа овог типа. Распаднути и растресити материјали стварани хемијским и физичким процесима, ерозије, денудације и ледника, транспортовани су речним токовима да би се таложили и седиментовали испред моренских загата у зајаженим басенима. Данас су то терасе у кањонима, нарочито амфитеатралним проширењима као и "алувијалне" viseће терасе

на карстним површинама. Обично су прекривене плодним земљиштима, затрављене, обрасле шумом или приведене пољопривредним културама, као антропогени дијелови пејзажа. (Тепца, Ђурђевића Тара, Певер Тара, Добриловина и терасе на језерској површини). Ови пејзажи се јасно издвајају по својим физиографским и вегетацијским карактеристикама али се исто тако веома складно компонују са осталим пејзажом чинећи га разноврснијим и богатијим. У укупном пејзажу Дурмитора немају доминирајућу већ само комплементарну улогу.

ФЛОРИСТИЧКИ ПЕЈЗАЖ

Поред наведених класификација као што су територијални и акваторијални, природни и антропогени, карстни, глацијално-морфолошки и флувијални, тектонски пејзаж, могућа је његова даља диференцијација и идентификација у односу на врсту и распоред флористичког покривача као једног од најизразитијих компоненти пејзажа уопште.

Имајући у виду географску, висинску и климатску условљеност цијелокупног простора Дурмитора и његову велику сложеност, пејзаж је комплементаран и коначно обликован великим бројем врста и фамилија, биљног и животињског свијета које живе у заједницама или измијешано. Висинска геоморфолошка подјела, експозиције тла односно осунчаности или засењености, бонитет и увлаженост земљишта пресудно су утицале на размештај и квалитет флористичких врста у пејзажу Дурмитора (12).

С тим у вези веома је важно диференцирати три територијалне зоне које имају специфичан карактер, свака за себе, како у геоморфолошком и климатском тако и у флористичком погледу:

а) Кањонска зона са умјереном климом простире су у свим кањонима од којих је кањон Таре најтипичнији са просјечном дубином од 900 метара,

б) Површ језерске и пивске висоравни, на просечним надморским висинама од 1300 до 1450 метара, са одликама континенталне климе и

ц) Масив који се надограђује до надморске висине од 2523 метара са изразито субалпском у нижим и алпском климом у вишим деловима. Иако издиференциране у геоморфолошком и климатском, у флористичком погледу нема довољно јасних разграничења услед знатног међусобног прожимања и уклињавања појединих врста па чак и инверзија.

Кањонску зону на покривеном карсту или флишу као и на алувијалним терасама, настањује разноврсно биље и дрвеће листопадних шума које се на горњим рубовима кањонских страна мијеша са четинарима смрче, јеле и бора. На огољелом кршу осунчаних експозиција, на рубовима кањона, нарочито десне стране, као и на појединим терасама као што су Црна Пода јављају се пејзажни комплекси црног бора. Његова стара стабла често избијају из пукотина. Као вертикале расту паралелно са каменим "платинама" измешани са ситногорицом, најчешће рујевином. Осим појединих мањих ком-

плекса једнотипног карактера пејзажи кањона су мјешовите флористичке структуре. Обилује богатством флористичких групација које својом колористичко-ликовним богатством доприносе умешавању и оживотворавању суровог каменитог комплекса. У амфитеатрима као што су Тепца, Левер Тара и Ђурђевића Тара пејзаж је прошаран ливадама и налази се под антропогеним упливом. Најинтересније комплексе шумског пејзажа представља мјешовити појас у доњем и средњем висинском дијелу Тепаца. Као једнотипни комплекс јављају се у исто тако квалитетнијој форми борове шуме Црних Пода и Увча. Сличне карактеристике флористичког пејзажа, уз нешто скромнију заступљеност врсте имају остали кањони дурмиторског простора.

Језерска и Пивска површ са подгорјем поседују неколико типова флористичког пејзажа. На Језерској површи преовлађују у највећем дијелу једнотипни ливадски комплекси који су у току године, променљивог карактера услед антропогеног утицаја (кошења траве). У комплексу подгорја доминирају једнотипни шумски комплекси букве и јаворја на источном дијелу и комплекси црногоричне шуме јеле смрче и вора у подручју Жабљака, Црног језера, Штуоца, Тморе и др. Овај пејзаж је мјестимично композитан јер га сачињавају компоненте шумског, ливадског, степског и акваторијалног карактера, са инфилтрацијом жбунасте ситногорице.

Флористички пејзаж Пивске површи је само у елементима сличан језерском. Много је сиромашнији. Карактерише га дисецираност и мања комплексност услед закрашћене подлоге у облику вртача. Са већих дистанци доживљава се његов карактеристичан богињав изглед са затрављеним влакама и вртачама, мјестимично попуњен буковом шумом, а у сјеверном дијелу и четинарима, са дисперзијом клековине скоро у читавом пејзажу.

Масив у флористичком погледу подсећа на алпски пејзаж са разликом што је изграђен на карстној подлози. У њему доминирају стјеновити комплекси. Долови и падине су обрасле степским травнатим покривачем. Сипари су измијешани биљним врстама ситногорице и клековине. Пригорје и дјелови масива до 1800 метара надморске висине, на сјеверним падинама, су обрасли четинарском шумом смрче, јеле и бора. Изнад овог слоја настављена је алпска буква што чини својеврсну инверзију. Са исте стране клековина облачи масиве и врхове: Међед, Штулац, Пруташ и Лојаник, скоро до 2300 метара надморске висине. Вегетациони покривач кривуљ бора даје посебан печат пејзажу, оплемењујући га покровом у тамнозеленој боји разбијајући сивило кречњачког комплекса.

У масиву, на сипарима, у шкрапама, по шумама и ливадама расте изузетно богат свијет цвјетача, ендемита, трава и биљака које микропејзажу дају живописан колорит и чине га атрактивним.

Животињски свијет се не може у буквалном смислу сматрати компонентом пејзажа статичког карактера али се морају имати у виду стада оваца и дивокоза као покретни динамични комплекс који обогаћује пејзаж и допри-

носи његовој атракцији. То се може такође односити и на богатство птица и лептира.

ЧОВЈЕК И ПЕЈСАЖ

У претходном разматрању учињен је покшај типизације пејзажа у његовом садашњем изгледу везано за генетске, парагенетске и друге градивне чиниоце.

Коначно, пејзаж Дурмитора се нужно мора ставити и у контекст перцепције односно доживљавања од стране човјека. Однос човјека према пејзажу, по природи ствари је субјективни однос према окружењу у овом случају према природи. Доживљај или однос може бити:

- а) ликовно-естетски, б) емотивни,
- ц) психо-физичко-рекреативни и
- д) утилитарни

Овај последњи одређује вредносни ниво пејзажа стављајући човјека у положај корисника. Ради се, на име, о квалитативном и квантитативном вредновања пејзажа у сврху планирања заштите и коришћења.

Пејзаж постаје један од важних а најчешће одлучујућих фактора, односно параметара, за валаризацију туристичке понуде једног подручја у циљу одређења за намјену и коришћење простора.

Пејзаж Дурмитора у ликовном и естетском смислу представља композицију вишеструктурног и веома сложеног склопа градивних компоненти. Доживљава се, вреднује и класификује зависно од стајалишне тачке сагледавања, годишњег доба, осветљења и временских прилика. Промјена која се доживљава под наведеним околостима подразумејемо као динамику односно променљивост пејзажа.

Према обухвату посматрања везано за стајалишну тачку дурмиторског пејзажа можемо категорисати као:

- а) пејзажне слике, б) пејзажне предјеле и комплексе и
- ц) пејзажне панораме (13)

а) **Пејзажне слике.** Под овом категоријом подразумејемо дјелове или слике у непосредној близини стајалишта у одређеним ограниченим оквирика као основни елемент пејзажа. Оне су у нашем смислу често једнотипне (ливадске, степске, кршевите, шумске) али и сложене од више градивних елемената међусобно повезаних и срашћених у једну композициону цјелину. На равним нагнутим или сасвим стрмим теренима. Слике се доживљавају различито у кањонима, на површинама или масиву због различитог склопа елемената.

б) **Пејзажни предјели** представљају цјеловитији пејзаж као склоп више слика или секвенци међусобно повезаних у један шири оквир обично као ком-

позиција различитих компоненти и морфолошких облика. Тако се доживљавају предели појединих долова, циркова, врхова, шумских и ливадских комплекса подгорине и сл.

Поред тога што представљају значајне просторне захвате, могу бити и једнотипни као што је случај са појединим ливадским и шумским комплексима језерске површи Томре и сл.

ц) **Пејзажне панораме** су уједно најобухватнији и најрепрезентативнији облик ликовно-естетског и емотивног доживљаја и сагледавања дурмиторског пејзажа. Њега сачињавају збир предјела међусобно вертикално и хоризонтално повезаних са свим богатством компоненти.

У овом случају се, због веће дистанце сагледавања, редукују ситни детаљи или елементи пејзажа који се сусрећу у два претходна случаја. У панорамама се истичу само доминантни или преовлађујући елементи, нарочито морфолошка композиција. Њихов квалитет зависи од слагања компоненти при чему главну улогу имају морфологија, покривач, боје и освјетљење.

Панораме се различито доживљавају зависно од тога да ли их сагледавамо са врхова, из летилица, са прилаза, из кањона или из саме унутрашњости пејзажа.

Најимпресивније су панораме које се сагледавају са прилаза од Пљевља, Сињајевине, Никшића, са врхова масива као и оне из кањона у Тепцима. Бацимо ли поглед само на једну од њих - панораму из правца Сињајевине, уочавамо неколико доминирајућих елемената у хоризонталном и висинском смислу. У првом плану шире се травнате зелене ливаде са заталасаним моренама и компонованим језерима, у другом плану осенчене тамнозелене шуме букве, јавора и четинара и изнад тога каменити масив, покривен травом и алпским бором са изломљеном силуетом засенчених врхова у више планова, као да придржавају плаветнило небеског свода (сое). Било би изузетно корисно урадити каталог најзначајнијих панорама са описом њихових карактеристика.

Променљивост пејзажа се очитује у његовој динамици. Доживљај у покрету, различитим годишњим добима или дневним временским интервалима. Посебан естетски и ликовни доживљај имамо зими када је све оковано снијегом из кога израњају само стрме стијене; у прољеће када се топи снијег и мијешају бијеле, зелене и сиве боје, снијега, клековине и камена; љети када су све компоненте пејзажа у најкомплетнијој презентацији или пак у јесен кад се кањони и сипари покрију бојама свих врста.

Дурмиторски пејзаж има снагу емоционалног генератора, различитог у различитим локалитетима, у травнатим и цвјетним пољима, на врховима, у цирковима, на језерима у кањону на, сплавовима и сл. Никада не оставља човјека равнодушним већ га мотивише на узбуђења, асоцијације, контемплацију, оптимизам или безсмисао постојања итд.

Сврха кратког и на синтетски начин изложеног прегледа има за циљ да укаже на могућност даље типолошке интерпретације и вредновања овог естетски богатог пејзажа. Изучавање и идентификација треба првенствено да послужи његовој презентацији, заштити и очувању. Простор Дурмитора као свјетског добра треба да користи науци, образовњу, рекреацији и туризму. Теорија ландшафта, која у неким земљама служи првенствено регионализацији као основи за планирање искоришћавање простора, имала би у овом случају селективну функцију усмерену постављеним циљевима.

ЛИТЕРАТУРА - REFERENCES

- Armand D.L., (1980): *Nauka o krajobrazije*, Warszawa.
- Бешић З., (1980): **Геологија Црне Горе**. Црногорска академија за науку и умјетност, Титоград.
- Бешић З., (1985): **Кратак преглед геологије и геоморфологије Дурмитора**, рукопис 1981 г. Београд. Брајовић М. **Национални парк "Дурмитор"**, Жабљак.
- Цвијић Ј., (1989): **Глацијална и морфолошке студије о планинама Босне, Херцеговине и Црне Горе**, Гласник српске академије наука, Београд.
- Церовић Б., (1986): **Дурмитор и кањон Таре**. Београд.
- Крстић А., (1977): **Дурмитор, Туристички водич**. Титоград.
- Љешевић М., (1981): **Естетски чиниоци уређења пећина у туристичке сврхе**, Осми југословенски спелеолошки конгрес, Београд.
- Михно В.Б., (1977): **Категорије и структураби кастових ландшафтних комплекса Среднеруској возвишености**. Воронеж, изд. Воронежскиг универзитета.
- Милков Ф.Н., (1958): **Ка географији и морфологији активног меловог карста на југе Среднеруској возвишености**, Воронеж.
- Мињевић Ђ., (1991): **Предјели и љепоте Дурмитора**, Соа небеска бр.13, Жабљак 1990 г. и Мозаик природних љепота и ријеткости, Соа небеска бр. 15, Жабљак.
- Остојић Ђ., (1983): **Туристичке функције Националног парка "Дурмитор"**, Српско географско друштво, Београд.
- Републички завод за заштиту природе - Титоград, (1986): **Заштита природне средине и пејзажа** (базна студија за Просторни план општине Жабљак и НП "Дурмитор" и ГУП Жабљак) Титоград .

Станковић С., (1975): **Планинска језера Црне Горе**. Друштво за науку и умјетност Црне Горе, Титоград, 1975 г.

Томић С., Симоновић Р., Орлић Ђ., Гушић Б. и група аутора, (1935): **Дурмитор, његове љепоте и природно богатство**. "Слободна мисао" Никшић.

Ђорђе Минјевић

THE NATURAL LANDSCAPE OF DURMITOR

- an approach to typification -

Summary

According to its complexity and characteristics, the landscape of Durmitor falls in the category of the most attractive natural rarities. It was one of the main criteria for entering the "Durmitor" National park on UNESCO's list of World Natural and Cultural Heritage in 1980. It has not been explored nor are there any works describing it in a systematic manner. There is, however, a lot of material on the genesis and factors which influenced its forming. Therefore, the author of this contribution, drawing on such material, the works of some foreign authors and his own knowledge of the territorial complex, attempted to draw up an initial approach to the typification and identification of the landscape.

Since the skeletal morphological composition is predominantly composed of Mesozoic limestones (although other types of rock also exist), we can identify a karst landscape, represented by all typical karst formations on the entire territory. The morphological diversity was especially contributed to by the strong tectonic movements of the rising and folding of the Dinaric Alps mountain chains. Thus, in the typification of the Durmitor landscape we encounter a pronounced tectonic landscape. Glaciation gave the final form to the morphology of the landscape. Mighty glaciers, flowing radially in all directions from the massif towards the canyons left all the typical glacial morphological forms from cirques to canyons. Thus, in the typology we encounter a rich glacial landscape. It comprises numerous glacial lakes in cirques, pot-holes and on moraines. The fluvial landscape, as a result of fluvial and fluvio-glacial erosion is widespread in the form of terraces in the canyons and on the plateau. The vegetation cover finally shaped the landscape of Durmitor. As a floristic landscape it is characterized by a provision of plant species and families distributed and intermixed in three elevation and climatic zones.

In aesthetic terms this very complex landscape merits comprehensive research and processing as well as complex protection.